

Peterburi ajalehes Pealinna Teataja augustis 1915 järjeloona ilmunud August Nigoli reisist Krimmi ja Kaukaasia eesti asundustesse. Sama tekst ilmus oktoobris 1916 muudetuna Päevalehes osana ülevaatest „Meie asunikudest” (siin samuti digiteeritud). Päevalehes 1916 ilmunud tekst on asunduste andmete aspektist tõenäoliselt täpsustatud, kuid võrreldes käesolevaga on sealt ka mõned laused ja lõigud välja jäetud (nt. pastor Girgenson'i kohta). Peterburi kubermang: Oudova, Strjakova, Domkino, Jamburg. Krimm: Kontši-Šavva, Sõrt-Karaktšora, Džurtsi, Tarhan, Samruki. Tõnisson. Johan Leinberg (prohvet Maltsvet). Põhja-Kaukaasia: Eesti-Haginsk, Livoonia, Allmäe, Eesti-Maruhha, Soriküla. Taga-Kaukaasia: Uus-Estonia. Kars.. Abhaasia: Estonia, Ülem-Linda, Alam-Linda. Salme, Sulevi. Krasnodari krai: Punase Lageda (Estosadok). Muud eestlaste asupaigad: Kaana, Neudorf, Bakuu, Thbilisi, Suhumi. Adler. Getsripš ehk Leselidze ehk Jermolovsk (siin „Jermolowka”). Tuapse. Kaupmees Uulberg (Torgovaja). Kaupmees Mihkelson (Suhumi). Kaupmees Sass (Adler). Kaupmees Kratsov (Jermolovsk). Aednik Kõverik (Tuapse). Digiteeris A. Aule, kirjaviis muutmata.

Pealinna Teataja (nr. 181), 8. august 1915, lk. 4

Reisi muljed.

A. Nigol

1. Reisi sihist ja kordaminekust.

Ammugi oli mul igatsus näha saada, kuidas Krimmi ja Kaukasia suguwennad ja -õed elavad, missugune on nende majandusline ja waimline järg, kas on nad 6 aasta jooksul, kus ma 8 Kaukasia Eesti asunduses olin, edenenud wõi on tagurpidi minekut märgata. Waba suwine waheaeg pakkus wõimalust oma ettewõtet teoks teha ja mul läks korda kõik 5 Krimmi ja 12 Kaukasia Eesti asundust läbi käia ja sõja aja ja muude raskuste peale waatamata 48 korda neile kõnet pidada, enamaste 2—3 korda igas asunduses, mõnes ka 4 korda. Paaris kohas oli kohaliku ülemuse käest ilmaliku kõne jaoks luba wõetud ja kus seda ei olnud muretsetud, seal pidasin palwetundi ehk jumalateenistust kohalikkude õpetajate lubaga, kes peale õpetaja Girgensoni Noworossiiskis kõik wäga sõbralikult wastu tulid, mille eest mina ja asunikud wäga tänulikud olime. Reisi wõib kõikide wäikeste äparduste peale waatamata kõigiti wäga kordaläinuks pidada. Et praegusel ajal iga wõõra inimese ilmumine kahtlust wõib äratada, pealegi weel kui politseile ja sõjawäelistele kõwa käsk on antud iga wõõrast isikut terawalt silmas pidada, siis ei wõi sugugi mitte pahaks panna, kui sinu käest tihti passi nõutakse, sinu asju mõnikord „rewideritakse” ja sind „Saksa” salakuulajaks peetakse. See on praegu harilik nähtus ja sellepärast ei tohi seda mitte pahaks panna, et Krimmis politsei poolt ööks ehk kaheks „prii korteri” saad. Tänulik ja rõõmus ei ole sa niisuguse „kingituse” eest küll mitte, waid pead siiski tahes ehk tahtmata „kingituse” wastu wõtma.

Reis oli wäga õpetlik ja huwitaw, kestis 2 kuud aega ja selle aja sees tuli nii mõndagi näha ja läbi elada, iseäranis kui silmas pead, et selle aja sees mitmes

kubermangus ja väga mitmesuguste rahwaste juures olla ja ligi 8400 wersta ära sõita ja selle aja sees ainult ühes kohas 2 ööd magada, muidu aga iga öösel ise korter. Et agara seltskonnategelase, Tauria Hariduseseltsi esimehe, kooliõpetaja Reinmanni poolt pikem kirjeldus Krimmi ja Kaukasia Eesti asunikude üle warsti trükist ilmub ja laialt tuntud ja lugupeetud tegelane asunikude keskel hra Samuel Sommer ka warsti raamatu Eesti asunduste üle wälja annab ja asunduste üle waremalt juba rohkesti on kirjutanud, siis awaldan siin ainult mõnda reisi nähtustest ja muljed asundustest.

Pealinna Teataja (nr. 183), 11. august 1915, lk. 4

2. Reis Soomest Krimmi

Et otsekohese pileti saamine Nikolai raudteed mööda Krimmi raske oli ja oodata ei tahtnud, sõitsin Narwa, Oudowa, Strugi, Pihkwa, Dno, Witebski ja Brjanski kaudu sinna. See reis oli küll pikem ja kestis 3 päewa rohkem, aga selle eest sain enne kaugemal olewaid asundusi Petrogradi kubermangus mõnda Eesti asundust näha. Wiibisin Jamburis, Oudowas, Stragowos ja Domkinos. Jamburis oli rõõm waadata, kuidas agaramate seltskonnategelaste walulaps, Jamburi Eesti põllumeeste seltsimaja, katuse alla hakkas saama. Terwe 4 aastat on siin ära kulunud, mitu eestseisust sellepärast ametist astunud ja ometi on kord nii wõrd Jamburi Eesti seltskonna jõud kaswanud, et ta on seltsimaja ehituse wee peal hoidnud ja selle läbi wiib. Oli silmapilkusid, kus kõik näitas tühi töö ja waimu närimine olewat. Nüüd on Jamburis „Eesti kodu”, ruumikas ilus põllumeesteseltsimaja ja armas näituseplats walmis ja kaua igatsetud soow täide läinud. Oudowas, Strakowas ja Domkinos leidsin küll suguwendade poolt ilusat wastuwõtmist, aga jutustused ja pildid Oudowa maakonna eestlaste elust ja olust jätsid õige raske mulje järele. Seal ei olnud seda elurõõmust waimu näha, nagu Kaukasia ja Krimmi eestlaste juures. Terwes elus ja olus, seltskonna-, usu- ja koolielus ja haridusetöös tundub nagu midagi rasket, suruwat. Seal on wirgutust, waimustust ja wäsimata töötamist rohkeste tarwis, — ja oleme kindlad, et aeg tuleb, kus Oudowa asundustes usuelu, hariduse- ja kulturatöö palju wiljarikkam saab olema ja nendes wana-des, suurtes asundustes wõõras warsti ilusat Eesti kodu saab leidma. On ju rahwas seal niisama südamlilik, lahke ja edenemisewõimuline kui mujalgi.

Mida rohkem lõuna poole, seda ilusamateks ja lopsakamateks läksid wiljapõllud. Wihma oli pea igal pool rohkesti sadanud ja põllud töötasid rohket saaki sügisel. Mitme aasta tagant pakkusid rohtlaaned wõi stepid just iseäranis sel aastal suurepäralist waadet ja tuletasid Wene kirjaniku Gogoli sõnu meelde: „чортъ васъ возьми, степи, какъ вы хороши!” Wihmasel suwel kaswab Krimmis rohkeste punast metsmoonni — suured, mitme wersta pikkused kesawäljad olid teda tihedalt täis, paistis kaugemale nagu suur punane waip ja pakkus haruldaselt ilusat pilti.

3. Eesti külad Krimmis.

Krimmis on 5 ja Kaukasias 12 Eesti asundust wõi küla. Peale selle elab rohkeste Eesti perekondasid ja üksikuid eestlasi teistes külades ja wäga mitmel pool, iseäranis Kaukasias. Seal elab neid siin ja seal mägedes, kuhu ühegi haritud eestlase jalg ei ole ligi peasenud ja raske on loota et keegi leiduks, kelle aeg lubaks kõik üksikud kohad üles otsida, kus neid paari perekonna wiisil elab.

Krimmi Eesti asundused on:

1) *Kontshi Shawwa* *) 17 wersta Kurman-Kemeltshi jaamast, üle 200 hinge, 1863. a. asutatud (kui ma ei eksi). Asundusel on oma koolimaja ja ka palwe-maja.

2) *Sört-Karaktschora*, 7 wersta Kontshi-Shawwast, 1864. a. asutatud. 1862. aastal tulid esimesed Eesti wäljarändajad Krimmi, Tõnnisson, Johan Leinberg (prohwet Maltswet) ja selle wennapoeg Gustaw Malts, kes praegugi weel Simferopolis majaomanikuna 76 a. wanaduses elab ja kelle juures eestlased alati on sõbralikku nõu ja ilusat wastuwõtmist leidnud. Külal on 176 hinge, 20 talu; temal on oma koolimaja ja kirik. Seltsimaja on asumisel. Siin asub suu-rem hulk Tauria Eesti Hariduseseltsi eestseisuse liikmeid. Maad umbes 2000 dessatini.

3) *Tshurtshi* (Чурчи) 13 w. Sört-Karaktschorast ja umbes 35 w. Kurman-Kemeltshi jaamast, 1863. a. asutatud, 40 peret, umbes 400 hingemaad 1800 dessatini külal. Oma koolimaja.

4) *Tarhan*, umbes 20 wersta Simferopolist, 25 peret, 1879. a. asutatud, maad 2400 dessatini (selle hulgas umbes 700 dessatini karjamaad). Külal on oma koolimaja.

5) *Samruki* (ehk Beregowoje), Mustamere kaldal, 30 w. Sewastopolist, 15 w. Tarhani külal ja 25 w. Bahtshisani linnast, 1861. a. asutatud, 35 peret, umbes 200 hinge, maad 1400 dessatini, on oma koolimaja. Plaanitakse kirikut ehitada.

Peale nende 5 küla elab Eesti perekondasid weel mitmes kohas teistes külades, aga iseäranis rohkesti Simferopoli linnas.

4. Krimmi Eesti asunduste majandusline ja haridusline järg.

Krimmi Eesti asundused on kõige rikkamad. Talude läbistikune wäärtus on umbes 20—25 tuhat rubla, umbes nagu meil Saaremaa mõisad. Nalja pärast kutsutaksegi Krimmi eestlasi Eesti paruniteks. Paaril eestlasel on juba oma automobil. Iga küla wäärtus on liikumata warandusega wähemalt pool miljo-

* Nimed on kõik tatarikeelsed.

ni rubla. Oma jõukuse poolest tuletab Krimmi eestlane mulki meelde, kuid rahwas on siiski südamlikum ja lahkem kui Abjakad ehk teised puhast werd mulgid. Töölise elukorterid on aga wiletsad, ega ei jätnud mitte head muljet järele. Eestlased oleksid nagu ära unustanud, et nad ise rõhutada rahwa kändust pärit on, ja kui meie kodumaal mõisnikkude käest paremaid eluruumisid töölistele nõuame, peaksime ise ka seda täitma ja oma töölistele mõistlikud korterid muretsema.

Peawarandus ja sissetulekuallik on ja jääb Krimmis nisu. Mitte ilmaasjata ei ütle E. Wilde nalja pärast, et Krimmi eestlased nisu usku on. Peale nisu külwatakse ka otra ja mõnda muud wilja, aga rohkem oma tarwiduse jaoks. Maa on 3 põldu jaotatud: kesa, nisu ja oder; kaswatatakse harilikult talwnisu ja osalt ka talw otra. Heinamaad siin ei ole, heina saab kas kesapõllust, nagu sel aastal kus heina igal pool rohkeste sai, ehk loomad peawad odra õlgede ja haganatega leppima. Nisuõlge sööb loom, kui muud paremat ei ole; seda tarwitatakse küttematerjaliks.

Pea igal talul on suured õle wirnad, ja õlgi on nii palju, et neid ei ole kuhugile panna, tuleb wälja peal tihti ära põletada. Keegi eestlane müüs kroonule 60 kahe hobuse koormat 20 rubla eest, nii siis 30 kop. koorem.

Nii palju kui ma mäletan ja kui ma ei eksi, on Samruki ja Tshurtshi mehed maa kruntidesse ära jaganud, teised weel mitte, kuid elama jäädakse külasse edasi, vähemalt esialgul. Küllast lahkumine ja üksikult elamine ei ole nii kerge kui meie kodumaal, kus wett igal pool kerge waewaga saab. Krimmis on wesi tihti 50—100 ja rohkem sülla sügawusel ja kaewu ehitamine ei ole kerge ülesanne, see käib tihti ühele perele üle jõu. Kuna meie kodumaal wõib kehewem mees mõne wakamaaga elama hakata, ei ole Krimmis paari hobusega midagi peale hakata. Siin tuleb adra ette 8—10 looma panna ja alla 8 künnilooma, olgu hobuse ehk härjata, pole midagi peale hakata.

Üleüldine mulje jääb Krimmi Eesti asundustest wõõrale igatahes hea. Sa leiad igas asunduses kõige puuduste peale waatamata, mida ju igal pool oma jagu on, ilusa Eesti kodu, ilusad talud, rohkesti puid (naabrite, tatarlaste külades on puude istutamine nagu tundmata asi), lahke ja sõbraliku rahwa. Puhas Eesti keel kõlab igauhe suus, kui mõned kohalikud laenusõnad maha arwata (näituseks muldamise asemel räägitakse sawkatama), igas talus leiad Eesti ajalehe, wäga mitmes talus klaweri — unustad koguni ära, et wõõrsil, kusagil kaugel kodumaalt ära oled. Ja ka sündmuste wastu Eestis ei ole meie kauge- mad suguwennad wõõraks jäänud, ka need huwitawad neid.

Südamlikka terwitusi teile, armsad Krimmi suguwennad ja õed! Elagu, kaswagu ja õitsegu Krimmi Eesti asundused ja leidku kodumaalt sinna rändaja ikka ilusat Eesti kodu eest!

5. Kaukasia Eesti asundused.

Eestlased said Krimmi ja Samaraga ennem tuttawaks ja sinna on ka esimesed Eesti wäljarändajad läinud, Kaukasiaga aga umbes 15—20 aastat hiljem. Seda lugu tuleb õieti kahjatseda. Olgu küll, et eestlased on jõudnud Krimmis ja Samaras ilusa kodu luua, aga mõlemad on legendikud, kus tihti mitmekümne wersta peal muud ei näe kui maad ja taewast, ei ühte puud ega põõsast, mäge ega orgu, järwe ega jõge. Kaukasia loodus on aga väga mitmekesine, tihti suurepäraline ja paradiisliku iluga. Kaukasiasse on ka eestlasi suuremal arwul woolanud, neid on siin ligi 6 tuhat hinge. Kaukasiast rännates ja Eesti asundusi waadates tuled tahtmata mõtte peale: kahju, väga kahju, et aasta 30—40 eest kedagi wäljarändamise korraldajat ja nõuandjat ei olnud. Kaukasiast wõiks palju rohkem Eesti asundusi olla ja need, kes Siberi legendikudele ja Wologda metsadesse on läinud, neil oleks Kaukasiast ruumi külalt ja siin oleks igatahes parem elada ja kulturitööd teha kui Siberi pool. Ja needki 12 Eesti küla, mis praegu on, on üksteisest kaugel, 4 (õigem koguni 6) Saksa koguduse õpetaja all ja 5 kubermangus (Stawropoli kubermangus Allmäe ja Eesti-Haginsk, Kubani maakonnas Liwonia, Eesti-Maruha ja Husso-Kardanik, Mustamere kub. Punaselageda, Salme ja Sulew, Suhumi maakonnas Estonia, Ülem- ja Alam-Linda ja Karsi maakonnas Uue-Estonia küla).

Nendest 12 asundusest on 5 asundust, Eesti-Haginsk, Allmäe, Liwonia, Eesti-Maruha ja Husso-Kardanik Põhja-Kaukasiast, teised Kesk-Kaukasiast wõi õigem Mustamere lähedal ja Uue-Estonia kõige lõunapoolsemas osas.

6. Lühike ülewaade Kaukasia Eesti asundustest põhja poolt lõuna poole minnes.

1) *Eesti-Haginsk* (rahwa keeles Kalmuka küla), Torgowaja jaamast 60 wersta, Stawropoli kub., umbes 600 hinge, kalmõkkide käest saadud maa peal. Maa pikkus umbes 8 wersta, laius 5—6 wersta.

Küla näeb oma ilusate ehituste poolest nagu wäike linn wälja. Külal on oma kirik, koolimaja, wallamaja, sel kewadel walmis saanud ruumikas rahwamaja ja puiestik rahwale jalutamise tarwis. Seltsideks on siin Hariduseselts, kes seni oma erakooligi ülewal pidas (külakool peale selle) ja Karskuseselts.

2) *Liwonia* (ehk Liwental, Liwonsk), 40 wersta Armawirist ja 25 w. Owetshka jaamast 1874 a. asutatud, üle 500 hinge, 130 talu ja maad 2412 dessatini (selle hulgas 800 dessatini karjamaa all); siin on rohkesti wiljapuu aedasid. Külal on oma kirik, uus ruumikas 2-klassiline koolimaja, mis ka teatri ja koosolekute otstarbete jaoks on ehitatud ja nägus külamaja. Seltsidest on siin Karskuse- ja Hariduseselts ja Põllumeesteselts asumisel.

3) *Allmäe* (Podgornoje), 7 wersta Barsuki jaamast, 1300 hinge ja maad 6000 dessatini, kõige suurem asundus minu teades üleüldse. Maa on kruntidesse jaotatud ja üle 50 pere oma maa peale asunud; mitmed aga nuttes — nii kahju

oli külast lahkuda, teised tahtwat külasse edasi jääda. Külal on oma ilus kirik ja uus, ilus 3-klassiline koolimaja, mis ühtlasi ka rahwamajaks peab olema.

4) *Eesti Maruha*, 120 wersta Newinomõskaja jaamast Elbrusi mäe poole, Batalpashinski maakonnas, 1872. a. asutatud, ligi 200 hinge ehk 40 peret, 650 dessatini kroonu maad. Külal on oma kooli- ja külamaja.

5) *Husso-Kardanik* wõi Sori küla, 7 wersta Eesti Maruhast ja niisama 120 wersta Newinomõskaja jaamast, 1873. a. asutatud, 46 peret ehk 200 hinge. Kroonu maad 860 dessatini. Külal on oma koolimaja.

Rikkuse ja külluse poolest jääwad Eesti-Maruha ja Husso-Kardaniku küla talud küll Eesti-Haginski, Liwonia ja Allmäe omadest tublisti maha, kuid wae-sust ei ole ka mitte. Maa iluduse poolest on aga need 2 küla Põhja-Kaukasias Eesti asundustest kõige ees. Maakoht on mäGINE, rohkesti puid ja põõsaid; kaewu ei ole sugugi tarwis, sest terve aasta otsa jookseb mägedest rohkesti wett alla. Waade Elbrusi ja teiste igawese lumega kaetud mägede peale pakub suwel selgel päewal suurepäralist pilti. Metsad pakuwad rohkesti mets-pirnisid, ploomisid ja muud wilja, ja annawad ka küttematerjali, kuna kolme esimese suurema küla elanikud „кизыкъ”, n. n. sõnnikust tehtud turwast põletawad.

Kuna kolme esimese küla elanikud wähe teawad tagakiusamisest teiste rah-waste poolt, on kahe wiimase küla elanikud rohkesti kabardiinlaste ja ab-haaslaste (абхазы) nende kuulsate endiste rööwliite ja waraste poolt kannata-da saanud. Nii mitu korda on päris päewa ajal külasse tungitud ja see ära wiidud, mis kutsumata külalistele meeldis. Kuid oma rööwli waimu peale waa-tamata on Kaukaasia mägede elanik wäga sõbralik, südamluk ja lahke. Omas külas ei puutu ta sind iialgi, aga kui ta teab, et sul raha on, siis ajab ta sulle tagant järele ehk läheb kusagile wastu ja wõtab selle ära, mis ta sinu juures üleliigseks peab. Wiimast kopikat ei wõta ta mitte ja elu kallale ei kipu ta iialgi, kui sa ise heaga ennast alla annad.

Et alalistele wargustele ja rööwimistele tõket teha, on walitsus wiimasel ajal igasse mägede-elanikkude külasse wiimaste kulul 5 strashnikut pannud ja igäuks, kes kuhugile reisida tahab, peab strashniku käest tunnistuse wõtma, kuhu ta läheb, kui kauaks ja missugune hobune tal on, teises külas wõtab strashnik ta wastu. Ja nagu ma ise mäletan 6 aasta eest, rändasid enne musta habemega „onklid” kaukaslaste harilikus riides — burkas ja kõrge kübaraga, papahas alatasa, ööl kui päewal ja harilikult ikka ratsa, nüüd aga nagu ei olekski enam tarwis reisida. Mehed on kodusemaks jäänud ja rändamise hi-mu kadunud, kui strashniku käest tunnistuse peab wõtma.

Minul on tulnud päewal ja ööl nendes kardetawates kohtades reisida ja 2 ööd olen stepis lageda taewa all pidanud mööda saatma, aga ei ole weel ühtegi paha sõnagi kellegi musta habemega „onkli” poolt kuulda saanud, küll aga Selentshuki stanitsa kasakate poolt, kes mind Saksa spioniks pidasid ja mind kimbutasid. Ka nende kahe Eesti küla elanikud on kahjuks kasakate poolt kurwastust, haawamist ja meelepaha pidanud kannatama ja ainult sellepä-rast, et kasakad Luteri usu pärast eestlast sakslasega ühe pulga peale seawad ja wahet eestlase ja sakslase wahel ei tunne.

Pealinna Teataja (nr. 187), 15. august 1915, lk. 4

7. Uue-Estonia asundus.

Kuues Kaukasia Eesti asundus on *Uue-Estonia* küla, Karsi maakonnas. Reis sinna oli kõige raskem, aga ka kõige huwitavam. Et mitte pikka reisi raudteega Baku kaudu ette võtta, sõitsin raudteega Wladikaukasi ja läksin sealt otse teed Gruusia sõjateed mööda Tiflisi, et sealt jällegi raudteega Karsi minna. Selle kuulsa ja kõige toredama tee pikkus on 200 wersta. Kirjelduste ja piltide läbi on see tee lugejale isegi tuttaw, nii et tarwis ei ole seda suurepäralist pilti ja muljet, mis see tee reisijale pakub, kirjeldama hakata.

Mul tuli 200 werstast minna 15 wersta jala ja tublisti märjaks saada, 75 wersta jalgrattaga, 30 w. hobustega ja 80 wersta automobiliga. Sel suwel on mitu õnnetust olnud ja kiwide kukkumise läbi paar inimest surma saanud. Ka kuulsa „Kuradi silla” üks külge oli suure kiwi kukkumise läbi purustatud. Olgu tähendada, et ligi 70 wersta tõuseb tee, 35 wersta õige järsku kuni üleminekuni (переваль), kus tee jälle mäest alla poole läheb. Kõige kõrgemas kohas, Krestowõi Perewal'i ümbruses olid 5. juunil suured lumehanged tee ääres ja hommikul oli tublisti lund sadanud, aga all Tiflisis ja Gruusia endises pealinnas Mtshetis (Мцхетъ) müüdi juba maasikaid, persikuid, aprikosisid ja kirsisid.

Et Tiflisist Karsi poole ainult üks rong päewas läheb, alatasa palju koju lastud sõjawäelisi reisib, siis on see reis üks kõige raskematest. Piletit on liig raske saada ja kui üks konduktor mind „jänesena” ei oleks tükk maad kaasa võtnud, oleksin pidanud maha jääma. Inimesed ootasid päewade kaupa Tiflisi jaamas. Hale ja liigutaw oli inimeste kisa ja naiste nuttu kuulda, kui piletite müük ära lõpetati. Wagunites oli ka seismise jaoks vähe ruumi, nii täis olid nad.

Uue Estonia küla on 4 wersta Karsi linnast, kindluse maa peal, 1886. a. asutatud, ligi 300 hinge, kõige lõunapoolsem asundus üleüldse. Peale mõne inshe-neri, kes kogemata siit läbi läinud, ei olewat veel ühegi Eesti haritlase jalga siia saanud ja seda suurema rõõmuga võeti siin mind ja minu kõned wastu. Kolm aastat ei olnud ju ükski õpetaja siin käinud, oma õpetaja ei saanud luba sinna minna, ma sain aga päris kerge waewaga luba ja pidasin siin 2 jumalateenistust ja 2 waimulikku kõnet ja toimetasin waimulikud talitused. Külal on ilus uus kooli- ja palwemaja, mõlemad ühe katuse all, mis 1912. a. sisse õnnistatud ja 11.028 rbl. maksma läinud.

See on koguni isemoodi Eesti asundus ja läheb teistest mitmetpidi lahku. Eestlased elawad nagu mütaid maa all; elumajad on madalad, kiwist ja mullast wõi päewa käes kuiwatatud sawi, nagu neljanurgelised hallid kastid, mida ainult poole wersta peale ära näed. Küla wälimus ja ümbrus on õige õudne, sest suure külma pärast tihti öösel ja suurema kuumuse pärast päewal, ei edene puud sugugi, aga kaunis ilus puhtus ja maitserikas, kuigi lihtne tubade sisseseade ja kaugemal walendawad lumemäed — wähendawad tubliste õud-

set tundmust ja teewad oleku kaunis meeldiwaks. Siin on waeseks jäänud Eesti wäljarändajad asunud, keda koguni kroonu kulul siia on toodud. Elujärg on esite õige wilets olnud, kuid wiimasel ajal tubliste paranenud ja õige mitmed perekonnad pärast jõukaks saanud.

Aga sõda on Uue-Estonia asundusele kõige raskema hoobi annud, kui ühelegi teisele Eesti maanurgale ja nende haawade parandamise peale kulub küll mitu aastat ära. Maa on kindluse omandus, teda oli külal 1770 dessatini, aga umbes pool maad on kindluse tarwiduste peale tagasi wõetud. Peale selle on neil tulnud suurem hulk hobuseid, wankrid, loomi ja wilja kroonule ära anda ja kindluse töösid teha. Selle eest on nad küll tasu saanud, aga oma majapidamine on lonkama jäänud. Mitmel seisis jõu puudusel minewa-aastane wili weel peksmata wäljal. Peaaegu oleks see koht sõja tallermaaks saanud, sest ainult 20 wersta kaugusel oli Sarakamõschi lahing, kus Türgi wäed Karsi peale tungimast tagasi löödi ja mitu päewa on nii palju põgenejaid olnud, et tubades ka seistagi ruumi ei olnud. Eesti asunikud olid ööd ja päewad sel ajal riides ja külast, oma waewaga ülesehitatud kodukoldest lahkumiseks walmis. Südant lõhestawaid piltisid on nad mitu päewa nägema pidanud, kuidas naabriküladest inimesed oma wäikse warandusega põgenesid, kuidas naised tупpa tulewad, üks ehk kaks last kotiga seljas, seal kotti maha wõttes leiad, et laps surnud on ja surnud lapsega jälle edasi peab rändama.

Awaldame teile, Uue-Estonia suguwennad ja õed, oma kaastundmust raskuste pärast, mis teil läbi elada on tulnud, ja lugupidamist, et teie olete kõigi raskuste peale waatamata kaugel ilusa Eesti kodu loonud. Elagu Eesti wisadus ja edasipüüdja waim.

Liigutatult lahkusid 8. juunil nendest kõige kaugematest Eesti asunikudest. Suurem hulk oli tee äärde mind saatma tulnud ja mitmed tulid ühes waksalisse, üksteisele rõõmsat jälle nägemist soowides.

Pealinna Teataja (nr. 189), 18. august 1915, lk. 4

8. Reis Karsist Suhumi.

Teine huwitawam reis oli Karsist Suhumi. Raudtee Tiflisi ja sealt Nowo-Senaki jaamani on üks kõige ilusamate üleüldse, läheb ilusatest orgudest ja tunnelitest läbi ja üle kiireste woolawate jõgede. (Niisuguseid kõige ilusamaid teed Europa-Wenemaal on Slatousti pool, tee Tiflisist Karsi, Tiflisist Batumi, Tuapest Armawiri, Sewastopolist Bahtshisaraini ja paar wäikest kohta Soomemaal.) Rohkesti huwitust pakub siin reisijale Tiflis, endine Gruusia pealinn Mtshet, kus endised Gruusia kuningad wiimast und puhkawad ja mitu teist kohta. Õieti terve ümbrus ja pea iga koht on täis mälestusi Gruusia ja ülepea Kaukasia minewikust, iga mäeküngas ja org teaks sulle palju, palju rääkida.

Et Mustamerd mööda Potist praegu Suhumi laewaga sõit mitte kindel ja hädaohuta ei ole, tuleb Nowo-Senakist Suhumi hobustega 150 wersta sõita. Wõõrale on selle tee peal uudiseks mägede jõed, mis kuiwal ajal wäiksed, aga

suurte sadude korral, nagu sel suwel, wäga suured on. Siin tuleb tihti sügawast weest, mis wankri põhja tuleb, läbi sõita ja sõit ei ole ka ilma hädaohuta. Sel suwel on rohkesti inimesi ära uppunud. Selentshuki kasakate stanitsast (külast) ühel päewal 7 meest korraga jõest läbi minekul.

Grusinlaste lõbus olek, alatine laul ja iga wastutulijaga jutuajamine sünnitab oma jagu lõbu ja head reisuju. Meie kodumaal näed tihti kurwameelseid ja tõsiseid nägusid, siin aga elurõõmsaid ja mureta inimesi, kes pühakirja sõnadest wist need omale wõtnud: „ärge muretsege homse päewa eest” ehk „kas on linnukesel muret.”

9. Mustamereäärsed Eesti asundused.

Nagu eelpool nimetatud, on Mustamere ääres Kaukasias 6 Eesti asundust — 3 Suhumi lähedal ja 3 Adleri lähedal, Sotshi maakonnas:

7) *Estonia*, 22 wersta Suhumist, 1881. a. asutatud, üle 400 hinge, maad umbes 1000 dessatini. Külal on ilus kooli- ja palwemaja, külamaja ja ka rahwamaja.

8) *Ülem-Linda*, 7 wersta Suhumist ja

9) *Alam-Linda*, 10 wersta Suhumist

Kummagis Lindas elab 45 peret, mõlemad 1884. a. asutatud ja maad kummagil 450 dessatini. Neil on ühine rahwamaja ja külawalitsus, kooli- ja palwemaja on aga mõlematel eraldi.

Nende kolme asunduse talud on üksteisest eemal, oma maa peal ja kõik kolm nagu suured lilleaiad. Üleüldse peab ütleva, et Mustamere äärsed asundused on kõige ilusamad. Kusagil ei ole seda looduse ilu ja mitmekesisust näha, kui siin, kus linnas uulitsal palmid, oleandrid, tsüpressid ja teised lõunamaa puud kaswawad, aias wiinamarja puud, kirsid, ploomid, abrikosid ja wirsid rohket saaki tõotawad, kaugemal lumemäed walendawad, mäed ja orud igal pool sulle ilusat waadet pakuwad.

Wahest kodumaa ja asunduste looduse wahel annab ilusat tunnistust Suhumi eestlaste laul:

Ei kuused, ei kased
Ei kaswa meie maal.
Meil siiski kenad seedrid
Ja mirdid, palmipuud.

Kõik oleks ilus ja armas, kui mitte külmtõbi, malaria, kliimaga harjumata siserändajaid ei waewaks. Tema ohwriks on pea pooled esimesed Eesti asunikud langenud, alles nüüd ei ole ta enam neile nii kole, kuid teeb siiski küllalt waewa.

10. Adleri Eesti asundused.

Adleri sadama lähedal on ka 3 Eesti asundust:

10) *Salme*, 10 wersta Adlerist (Suhumi poole minnes), suure maantee ääres, 1884. a. asutatud, 40 peret ehk ligi 200 hinge, maad ligi 1200 dessatini. Külal on oma koolimaja ja ka rahwamaja.

11) *Sulewi* asundus, 7—10 wersta Salmest mägede poole üles, ka 1884. a. asutatud, 50 peret ehk 250 hinge, maad 1200 dessatini ja oma koolimaja. Minu meelest on see kõige ilusam asundus üleüldse looduse ilu poolest, kõrge mäe kallakud ja tagapool walendawad pilwedest weel kõrgemad lumemäed pakuwad suurepäralist waadet.

Ligi peaseb ainult aga sinna ainult jala ehk ratsa, wankriga liig raske. On aegu, iseäranis januari kuus, kunas wäljasaamine üleüldse wõimata on. Mõlematel küladel on ühine külawalitsus.

12) *Punaselageda* (Эсто-Садокъ, Красное Поляна linnakesest 4 w.), 60 wersta Adleri sadamast, üles mägede poole, 1886. a. asutatud, 36 peret ehk 210 hinge. Asundusel on oma koolimaja. Aasta 10 eest ehitati Adlerist Punaselagedale ilus kiwist maantee ja nüüd on läbikäimine muu ilmaga väga kerge.

Enne sai ainult jala ehk ratsa üle kõrgete mägede wälja. Asundus on kõrgete mägede wahel ja asunikkudele tõuseb päike 2 tundi hiljem ja läheb 2 tundi warem looja, nii ei näe nad ialgi meie ajal päikese tõusmist ja loojaminemist. Tee Punaselagedale kõrget Msõmta jõe kallast mööda lööb oma looduse iluduse poolest kõik teised üle, ka kuulsa Sõjawäe-Gruusia tee.

Peale ülewal nimetatud 12 puhta Eesti asunduse elab suuremal arwul Eesti perekondasid Saksa asunduses Kaanas, Tereki maakonnas (umbes 20 peret, aga suurem hulk on ära saksastatud, siis Neudorfis, Suhumi lähedal, Nahibis, Bakus, Tiflisis, Suhumis ja weel mitmes teises kohas. Õieti on raske ühtegi enam-wähem suuremat kohta Kaukasias leida, kus mitte paari Eesti peret ei ole. Neid on mägedes ja mere kaldal, külades ja linnades. Ja igas suuremas kohas on ikka üks, kelle maja eestlastele armsaks kokkutuleku kohaks, kes nagu konsul oma suguwendade eest hoolt kannawad, neid sõbraliku nõu ja jõuga toetawad. Tähtsamad „Eesti konsulid”, nagu neid nalja pärast kutsutakse, on: Torgowajas — kpm. Uulberg, Suhumis — kpm. Mihkelson, Adleris — kpm. Sass, Jermolowkas, kus Salme asundus algab — kpm. Kratsow ja Tuapses — aednik Kõwerik (Treiali suwemaja).

11. Üleüldine ülewaade.

Majandusline külg. Liigutaw on asunikkude jutustamist läbi elatud raskustest kodumaalt lahkumise järele kuulda. Paljud langesid, raskused purustasid nende jõu ja wiisid nad hauda. Paljud tulid kodumaale tagasi, sest nad tundsid endid oma lootustes petetud oewat. Nad lootsid maad leida, kus „piima ja mett” jookseb, aga sattusid „kõrbe”. Piima ja mett annab see rikas maa küll — aga alles wisa ja usina töö järele.

Aga kes on jõudnud wastupidada ja raskused ära wõita, on haljale oksale jõudnud ja ilusa Eesti kodu loonud. Kaukasi eestlased ei ole mitte nii rikkad kui Krimmis. Automobili ei ole kellegil, aga oma kaks hobust on igaühel ikka wankri sees ja kehwest ei ole mitte kusagil näha, nagu see Kaukasi päriselanikkude ja tihti ka wenelaste külades leida on. Kõige jõukamad asunikud on ikka Allmäe, Eesti-Haginski ja Liwonia mehed, põllumehed ja põlised rikkad.

Pea sissetuleku allikaks on Põhja-Kaukasis, Uue-Estonias ja Salmes põllutöö, Sulewis, Suhumi ümbruses wiljapuud. Rohkeste annab ka kari sisse, iseäranis Linda külades. Igalpool on eestlased kui tublid põllumehed tuntud, Punaselageda mehed aga kui tublid kütid. Minagi tõin kingituseks ilusa karu naha kaasa, tuura (kaljukitse) ja metskitse sarwed ära, mis sel kewadel mägedes saadud. Wiljadest kaswab Põhja-Kaukasis peajasjalikult nisu, siis päewalilled, oder ja mais. Maruhas ja Husso-Kardanikus ja Uues Estonias kõik meie maa wiljad ja mais, Salmes ja Suhumi ümbruses peajasjalikult mais.

Wiljapuudest olgu nimetada: wiinamarjad, õunad, pirnid, kirsid, ploomid ja aprikosid. Põhja-Kaukasis ja lõuna pool peale nende weel persikud ja pähkliid.

12. Kaukasia asunduste usuelust.

Usuelu awaldused on Kaukasia (ja ka Krimmi) eestlaste juures mõõdukad. Asunikud hoiawad soojalt kiriku poole, aga märatsejaid on ainult mõni üksik. Seisukord on palju rõõmsam kui Jamburi maakonnas ehk mujal. Kolmel asundusel on oma kirik ja kõigil teistel asundustel palwemaja, olgu koolimajaga ühes ehk eraldi. Kaukasia Eesti asundused on nelja õpetaja all. Õpetaja käib 1, 2, 3 ja mõnes kohas 4 korda aastas ja toimetab waimulikku talitust. Pea waimulik ja waimulik juht on köster-kooliõpetaja, kes pühapäewal palwetundi peab, ristib, matab ja talwel lapsi õpetab.

13. Seltsielu.

Seltsielu on alles noor, kuid edeneb ja kaswab. Asunikud hakkawad aru saama, et ühenduses on jõud, et mida üks ei suuda läbi wiia, seda wiivad kümned ja sajad läbi ja hakkawad seltside ümber endid koguma. Raskem on iga tahes seltside elu ja ülewälpidamine siin kui kodumaal, ei ole ju peale kooli-

õpetaja ja mõne ärksama tegelase siin ühtegi suuremat haritud jõudu saada. Pea igas asunduses on laulukoor. Salmes, Sulewis, Punaselagedal, Allmäel, Liwonias ja Eesti Haginskis, nii palju kui ma mäletan, on oma pasunakoor ja Eesti-Haginskis, Salmes, Estonias ja Lindas oma rahwamajad ja Allmäel ja Liwonias koolimajaga ühendatult.

Ilusa mälestuse ja mulje jättis minewal aastal Suhumis ärapeetud Eesti laulu- pidu järele. Ka walitsuse liikmed on kiitwa otsuse selle üle andnud ja usaldus eestlaste wastu näib õige hea olevat. Muidu oleks ka mul wõimata olnud 2, 3 ja 4 korda ühes asunduses rääkida.

14. Läbisaamine wõõrastega ja oma wahel Kaukasi Eesti asundustes

Nagu walitsusega, nii saawad ka naabritega eestlased ilusti läbi. Ainult kasa- katega on sekeldusi olnud. Need seawad eestlasi, nagu öeldud, sakslastega ühe pulga peale. Kuid on lootust, et wahekord paraneb ja kasakatele seisukord selgeks tehtaks. Selleks on sammusid juba astunud. Peale paari küla, kus must kass on mitme perekonna wahelt läbi jooksnud ja nad oma wahel riidu ajanud, mille üle minul kui külalisel õigust ei ole pikemalt harutada, wõib omawahelist läbisaamist igatahes rahuloldawaks pidada. Häda sunnib inimesi ühte hoidma, leplikult üksteisega läbi saama.

15. Lõpusõna.

Kodumaalt tulija leiab igas Eesti asunduses Kaukasis kõigi puuduste peale waatamata ilusa Eesti kodu. Siin unustad ilusa looduse mõjul veel rohkem kui Krimmis ära, et wõõrsil oled. Kaukasis on Greeka asundusi, mis enne Kristuse sündimist on siia asutatud ja nende kadumisest ei wõi juttugi olla. Nii on ka Eesti asundustega lugu. Nii kaua kui kirikus Eesti keeles jumalateenistust peetakse, koolides Eesti keeles õpetust antakse, kodus puhas Eesti keel kõlab, Eesti kirjandust loetakse ja haridusest lugu peetakse — nii kaua ei wõi Eesti asunduse kadumisest juttugi olla. Tahtmata tulewad sulle Kreutzwaldi sõnad igas asunduses meelde: *ma kaugel näen kodu kaswawat*. Eesti asunduste seisukord, nende majandusline ja haridusline järg ja Eesti keele puhtalt hoidmine on Krimmis ja Kaukasis palju paremal järjel kui Petrogradi kubermangus.

Südamlikka terwitusi teile, kaugemal elawad suguwennad ja õed! Elagu, kaswagu ja õitsegu teie olek, teie usus wisa [...] hariduslised püüded!

Helsingis.